

Hverken både og eller enten eller.
Radikalismen *Mellem Fortid og Fremtid*

af Morten Thing

[Marianne Barlyng og Jørgen Bonde Jensen (red.): *Både frem og tilbage. Portræt af Villy Sørensens forfatterskab*, Kbh. 2002, s. 273-282.]

1. Tre uglebøger

I 1962 udkom Karl Marx' *Ungdomsskrifter* som uglebog hos Gyldendal. Bortset fra *Det kommunistiske partis manifest* var indholdet nyt for de fleste danske læsere, og nyt var det at stifte bekendtskab med Marx før marxismen.¹ Udvalget var redigeret, indledt og kommenteret af Villy Sørensen. Det var en bog, som kom til at betyde en hel del for en ny opfattelse af marxismen, f.eks. for adskillelsen af Marx fra marxismen-leninismen, den sovjetiske statsideologi. Villy Sørensens lange indledning betød genoptagelsen af en kvalificeret Marx-debat i Danmark, noget som havde ligget i dybfryseren siden 30erne. Marx var vel ikke noget nyt hos Villy Sørensen. Han bliver nævnt i samme åndedrag som Freud i *Digtere og demoner* (1959), og i *Hverken-Eller* (1961) var der et helt afsnit i 'Frigørelsens stadier', som aktivt forholdt sig til Marx. Men *Økonomi og Filosofi. Ungdomsskrifter* markerede et afgørende skift: selvom man skal være forsigtig med at sige, hvad Villy Sørensen egentlig går ind for, var Marx fra 60ernes begyndelse en anfægtelse, en åbenbaring, men også *a pain in the ass*, for ham.

Hverken-Eller var en salgssukces, som kom i 4 oplag i løbet af 3 år. Den havde fået sit navn efter det ret korte afslutningsstykke som delte navn med essay-samlingen. Essayet var oprindeligt et svar på tidsskriftet *Dialogs* enquete i 1960 om kulturradikalismens aktualitet. Johan Fjord Jensen havde i *Dialog* 3-4/1960 genoptaget interessen for kulturradikalismen fra mellemkrigstiden i et stort analytisk essay som dannede baggrund for enqueteen i nr. 7-8/1960.² I sit svar havde Villy Sørensen formuleret en overskridelse af koldkrigens dikotomier (Enten Øst eller Vest, Enten socialisme eller kapitalisme, Enten diktatur eller demokrati) i 3 maksimer formuleret som dobbelt-mod'er. Dermed udtrykte han en politisk holdning, som en helt ung generation, 15 år yngre end han selv, var ved at omsætte til praktisk politik i Kampagnen mod Atomvåben (Mod kernevåben både i Øst og i Vest). *Enten-Eller* blev startskuddet til en lille konjunktur, til forventningen om en ny radikalisme. Denne forventning blev ikke mindst udmøntet i Erik Vagn Jensens uglebogs-antologi *Ny-Radikalismen* fra 1965. Her gribes tilbage til Hørup og brødrene Brandes for at trække en linje over Poul Henningsen til netop Fjord Jensens analyse og Villy Sørensens kommentar, som begge indledte antologien. Den indrullerede i øvrigt folk som Erik Knudsen, Gert Petersen, Klaus Rifbjerg, Ulrich Horst Petersen, Jesper Jensen, Lise Sørensen, Leif Panduro, Knud Erik Svendsen, Elsa Gress, Carl Scharnberg, Anders Bodelsen, Niels Højlund, Eric Danielsen og flere andre i kompagniet. Organerne for den nye radikalisme var i øvrigt *Vindrosen*, som Villy Sørensen og Rifbjerg redigerede 1959-63 og det i 1963 til afløsning af *Dialog* grundlagte *politisk revy*, som allerede i sit navn trak linjen tilbage til det kulturradikale slagskib *Kritisk Revy* fra 20ernes slutning.

Af forskellige grunde var nyradikalismen kun en lille konjunktur, som allerede blev afløst i 1968 af eller overdøvet af en ny og stor konjunktur, nemlig ungdomsoprørets radikalisme. Afslutningen markeres af en tredje uglebog, nemlig Villy Sørensens *Mellem Fortid og Fremtid. Kronikker og kommentarer*.

2. En antologi

Antologien udkom til Villy Sørensens 40-års fødselsdag den 13. januar 1969. Og den adskilte

sig fra hans to tidligere essay-samlinger ved at udkomme som billigbog med det samme. Samtidig indeholdt den ikke kun kloge-artikler fra filosofen, men som titlen sagde også kommentarer af næsten dagsaktuel karakter, således en række af de mange kommentarer han havde skrevet i *politisk revy*. Den digtende filosof var på omgangshøjde med tiden selv: antologiens sidste artikel havde været trykt i decembernummeret af *Studenterbladet* 1968.

Antologien falder i tre afsnit, som det ville være fristende af kalde henholdsvis: fortid, nutid og fremtid. Men så enkelt er det ikke. De enkelte bidrag havde alle været trykt før i perioden fra 1954-68, og der indgik relativt flest gamle bidrag i første afsnit, relativt færre i andet, mens tredje afsnit omfattede perioden 1962-68, med vægten på 1965-68. Tidsmæssigt ligger bidragene især efter *Hverken-Eller*, men trækker alligevel tråde tilbage helt til 1954.

Antologiens første afsnit starter med et indlæg fra *Berlingske Tidende* fra 1957 med titlen 'Den tavse generation'. Generation var et meget brugt ord, da antologien udkom i 1969, hvor Ole Grünbaum havde proklameret, at man ikke kunne stole på nogen der var over 30. Den tavse generation var det prædikat Villy Sørensens generation fik i 50erne. Den var født omkring 1930 og havde været for ung til at deltage i modstandskampen, men gammel nok til at huske krigen. Efter 'Den tavse generation' kommer artiklen 'Den oprørte ungdom', som også havde været trykt i *Berlingske Tidende* (i september 1968), og den handlede om ungdomsoprørets generation, den som var født omkring 1945, og som ingen erindring havde om krigen. Den var blevet kendt i aviserne og radioen som 'de store årgange' (faktisk de største nogen sinde) og var vokset op under stadig bedrede økonomiske kår. Antologien starter altså som en præsentation af forfatterens generation og af den generation han i et vist omfang henvender sig til. Det sker gennem først en vendt sig mod sin egen fortid ('Turist i Nürnberg', 'Rejse i fortiden') og en præsentation af en filosofisk rejse, som udgøres af bogens andet afsnit.

Den filosofiske rejse kan i kort form siges at føre til en distance til Kierkegaard, bl.a. i tilslutning til Løgstrup, et opgør med positivismen og marxismen-leninismen og en ofte meget positiv læsning af Marx, uden dog at være en entydig tilslutning. Denne filosofiske rejse danner igen baggrunden for, hvad der i kort form kunne siges at være bogens ny-radikalistiske platform: en lang række af kommentarer til dagsaktuel kultur og politik i årene op til 1968. Bogens komposition får dermed samlet karakter af en nyradikal henvendelse til en oprørsk generation. Således fremstår den da også gennem Ninkas fødselsdagsinterview i *Politiken* med Villy Sørensen.³

Der er en afgørende stilistisk forskel mellem fortælleren Sørensen og skribenten Sørensen, hvis vi knytter disse to positioner til henholdsvis det skønlitterære forfatterskab og det faglitterære. I sine historier er hans sprog meget direkte, næsten overraskende voldsomt. I sine artikler og kommentarer er han som regel lidt distanceret, let ironisk, "imod forenklinger", som Thomas Bredsdorff skrev i sin fødselsdagskommentar.⁴ Hans artikler har en næsten klassisk komposition: han starter som regel med en almenfilosofisk formulering af et problem. Derefter kommer hovedstykket, konkret forankret i en netop udkommet bog eller en tildragelse. Til slut vender han tilbage til sin problemformulering og modificerer den på dialektisk vis i forhold til hovedstykket. Hans dialektik er ikke en tilslutning til både-og til erstatning for enten-eller. Men det er tit svært at finde ud af: hvad mener så Sørensen? Måske er det én af grundene til, at han fik meget gode anmeldelser fra meget forskellige ideologiske positioner, men det kan naturligvis også bare skyldes, at de alle simpelthen syntes det var en god bog.⁵ Tidens voldsomme polarisering ramte ikke Sørensen. Men faktisk indeholder bogen også en række interessante eksempler på, at han forlader det afvejede og afslører en sproglig skarphed, som vi ellers kender det fra fortællingerne. F.eks. når han om Justus Hartnack skriver: "En påstands sandhed er "uafhængig af om sætningen er formuleret mere eller mindre elegant...", og det er godt for Hartnack der i sproglig ubehjælpelighed eller sjuskeri kan måle sig med sin kollega Schultz i København." (s.159) eller når han afslører

Berlingske Tidendes sprogbrug i dækningen af Russell-tribunalet ('Den ensidige sandhed').

Skal man fremhæve to træk, som tillige er karakteristiske for Willy Sørensen's artikler og kommentarer er det *begrebslogikken* og *indskuddet*. En meget stor del af hans argumentationskraft består i begrebsanalyse. Man føres gennem ordenes betydning til at se, at løbsagtig omgang kun fører til fejlagtige og ensidige synspunkter (f.eks. det morsomme indlæg mod Lembourns 'liberale konservatisme', s. 201f.). Artiklernes *filosofiske* karakter kommer ikke mindst fra dette retoriske greb (men naturligvis også fra de diskuterede emner og referencerne (udtalte eller mimede) til filosoffer). Også *indskuddet* er vigtigt, ikke mindst for diktion og læsetempo. Som hos Kierkegaard indføres ofte et indskud, som stopper læsningens fremadskriden, gør tempoet adstadigt. Indskuddet, eller høj grad af underordning i sætningskonstruktionen, gør det nødvendigt at være opmærksom når man læser. Sætningskonstruktionen arkaiserer bevidst og mimer ofte herigennem 'Kierkegaard' eller 'Andersen'.

3. At finde sig selv og fremmedgørelsen

Ny-radikalismen havde naturligvis visse træk fælles med de to foregående radikaliser (brandesianismen og kulturradikalismen). Den vurderede kulturlivet højt, den var venstreorienteret, progressiv, seksuelt frisindet osv. Men frem for alt var den jo den politiske bevidsthed hos en gruppe intellektuelle. Man kan læse *Mellem Fortid og Fremtid* som en proces, hvori forskellige mulige byggesten til en ny radikalisme prøves af.

Udgangspunktet er en opfattelse som denne: "Thi Hitler og følgesvende var symptomer på en sygdom som også vi andre kender hvis vi kender lidt til os selv: det europæiske menneskes mangel på faste og fælles værdier, dets følelsesflygtighed og dets rodløshed - som ikke sådan kan trækkes op med rode." (1955; s. 60). Den begrædte mangel på metafysik ligner til forveksling *Heretica*. Og det helt store plusord er *oprindelighed*. Oprindelig var mennesket ét med sit væsen. Men så skete virkeligheden og syndefaldet eller spaltningen. Mennesket skal finde sig selv, siger Sørensen med tilslutning til Kierkegaard, men kritiserer senere synspunktet med tilslutning til Løgstrups idé om 'den suveræne livsytring'. Siden hen kommer tilslutningen til Marx og betydningen af det sociale. Men selvom der sker en sådan udvikling, så ville det være forkert at forstå dette som definitive ændringer. Snarere er der tale om muligheder som afprøves i modsætningernes felt og i et åbent rum. Men det indebærer også en høj grad af tvetydighed.

Centralt står Sørensen's tolkning af *fremmedgørelsesbegrebet* hos Marx. I *Ungdomsskrifter* skriver Sørensen:

"Fremmedgørelsesprocessen kan udtrykkes ved, at det, der skulle være middel, bliver et mål i sig selv, at det, der skulle gøre tilværelsen lettere, gør den mere besværlig, såsom pengene, maskinerne, bureaukratiet, - altsammen menneskeværk, der degraderer mennesket til værktøj. De menneskelige "væsenkræfter" har gjort sig selvstændige som de upersonlige produktionskræfter, der ligger til grund for samfundenes og menneskenes udvikling!

Fremmedgørelsen er da Marx' udgave af syndefaldet, hvis indebyrd er at mennesket adskilles fra sit eget væsen, fra sit selv - blot skyldes faldet ikke mennesket selv og er altså ikke et *syndefald*, det sker *af sig selv*." (s. 18).

Dette begreb udfolder Sørensen i *Mellem Fortid og Fremtid* som en måde at forsones sit begreb om menneskets væsen med eksistensen af dét sociale felt, som faldt uden for hos Kierkegaard.

Og han udfolder det så at sige globalt i forhold til Marx: "[...]der er for mig ikke nogen tankestreg mellem hans ungdom og hans manddom." (s.322) Det betyder at Marx' forfatter-skab læses som én stor tekst uden brud eller afgørende udviklinger. Det betyder at der findes

én marxisme, som i hvert fald principielt bør kunne fremstilles systematisk. Og det betyder endelig, at fremmedgørelsen gælder homogent i hele denne store tekst.

Sørensen sætter - forbløffende præcist - fingeren på et ømt punkt, da han citerer et par sætninger fra Marx' berømte artikel 'Det britiske herredømme i Indien'⁶, hvor han plæderer for at englændernes forbrydelser i Indien ikke kan lastes dem, da de var "historiens ubevidste redskab" og som sådan bragte den nødvendige civilisation og modernitet til Indien. Sådan så Marx netop på det i 1853. Men allerede fire år senere under det store oprør i Indien kom han afgørende i tvivl. Og med *Kapitalen* fra 1867 havde han opgivet tanken om en historiemetafysik, drømmen om en hovednøgle til historien, som er uhistorisk, som han siden udtrykte det. Sagen er den, at Marx ikke med mening kan læses som én stor tekst. Det er konklusionen på hele det store arbejde, som har fulgt i kølvandet på udgivelsen af den nye (projekterede) 100-binds *Gesamtausgabe* af Marx' og Engels' værker. Dét fremmedgørelsesbegreb, som Villy Sørensen ganske rigtigt fremanalyserer af manuskripterne fra 1844, er bundet til en idé om det menneskelige væsen, som Marx fandt bekræftet hos Ludwig Feuerbach. Men allerede med *Den tyske ideologi* og *Teser om Feuerbach* overskred Marx grænserne for denne *essentialisme*. Det gør han ved at indse, at idéen om et menneskeligt væsen er at fastlåse historisk bestemte menneskelige udtryk som evige. Tilbage blev idéen om visse meget abstrakte artskenetegn af typen: mennesket er et zoon politikon, mennesket er et redskabsproducerende dyr med referencer til Aristoteles og Benjamin Franklin. Marx opgav derimod ikke idéen om, at samfundet som menneskets eget værk rejser sig som en fjendtlig magt overfor mennesket. Tværtimod spiller den en vigtig rolle i *Kapitalen*. Den er blot ikke længere knyttet til en forestilling om, at mennesket fremmedgøres for sit eget væsen, og den er ikke længere knyttet til en historiemetafysik, som gør at historiens mening er indskrevet i den.

Lige efter Sørensen citerer linjerne om herredømmet i Indien, skriver han: "At fastholde den marx-engels'ske tanke om "menneskets oprindelige godhed" ansigt til ansigt med alverdens rædsler, er kun muligt ud fra fremmedgørelsesteorien: det er det umenneskelige apparat, der har taget magten fra menneskene - og så længe magtpolitik er "nødvendig", er det slet ikke muligt at tale om en moralsk politik; derimod er det nødvendigt at fortolke sin amoralske politik moralsk - og det gør man i ideologien." (s. 146) Citatet indgår i en sammenhæng, hvor han taler om marxismen-leninismen, hvilket forklarer afslutningen. Sørensen mener, med baggrund i en læsning af Leszek Kolakowski, at netop en "tilbagevendende til Marx, ikke mindst fremmedgørelsesteorien" er kernen i oprøret mod marxismen-leninismen. Han anser den for så central, at marxismen står og falder med den.

Det falder uden for rammerne for denne artikel at undersøge 'fremmedgørelsesteoriens' historie. Men den synes at udgøre en af de *narrative grundformer* for almenbevidsthedens opfattelse af historicitet. Der er således tale om en meget grundlæggende narrativ figur. Den indgår i utallige varianter i alle lag af sproget fra skønlitteraturen over den politiske kultur til historievidenskaben. I øjeblikket indgår den i den offentlige debat om 'de fremmede': engang var vi danskere en enhed. Så blev vi spaltet af de 'fremmede'. Hvis ikke vi bringer os tilbage til enhedstilstanden vil vi blive multikulturelle. Den afgørende præmis er igen her *det oprindelige*. Danskernes enhed er en ideologisk konstruktion, som er 150 år gammel. Før 1864 var Danmark et multikulturelt samfund, hvis ene centrum af to (Hamburg) lå i Tyskland. Selv i dag kan Danmark-før-'de fremmede'-kom kun tænkes som en enhed, hvis man borttænker grønlændere, færingere og de minoritetet af indvandrere som jøder og ungarere, der kom i dette århundrede. Begynder man først at undersøge, hvordan danskerne blev til som folk, vil det formodentlig vise sig, at Danmark i højere grad end noget andet nordisk folk er blevet til ved indvandring og gennemvandring nordfra og sydfra.

I Villy Sørensens univers gør netop den unge Marx og hans fremmedgørelsesteori god gavn. Også Sørensen hylder idéen om et menneskeligt væsen af irreduktibel karakter.

Han finder det bl.a. bekræftet hos biologen Konrad Lorenz (s. 211 og 315) i hans teori om den oprindelige aggression. Det er denne næsten kantianske idé, som også bliver politisk målsættende for Villy Sørensens radikalisme. Man kunne sige, at historiens mål er at realisere dette væsen, så det ikke længere er fremmedgjort. Har formulerer målet således: "Er det - med andre ord - muligt ikke blot at frigøre mennesket politisk og socialt, men også psykisk, så følelsen kan bevæge sig frit og leve sig ind i andres situation og forurettes på andres vegne [...] Så ville det først være muligt at tale om retsfølelsen som følelsen for det rette [...]." (s.229). Selvom han godt kan se, at folk har forskellige interesser som følge af miljø og økonomi, er det egentlig uoprindeligt, og noget som man burde komme ud over for at komme til det væsentlige.

På samme måde er det med kulturen. For Villy Sørensen er kulturen i bestemt form, ental, og den trues fra to sider: formynderstaten og popdemokratiet (s. 304). Den kultur, han og de andre intellektuelle repræsenterer, er ikke én kultur ved siden af den popdemokratiske kultur. Nej, hans kultur er væsensbestemt, mens den anden er overfladisk bestemt, bestemt af overfladen. Han kan f.eks. skrive: "Det er betegnende at de, der ikke interesserer sig for moderne kunst, ikke nøjes med at lade kunst være kunst, men netop udbasunerer at den ikke er det: det, som ikke har værdi for dem selv, må overhovedet ikke have værdi." (s.226). Man kunne meget nemt vende et sådant citat imod ham selv ved at skifte 'kunst' ud med 'pop'. Men Sørensen ville næppe anerkende dets gyldighed i det tilfælde. Og argumentet imod en sådan kulturrelativisme henter han i menneskets væsen og erkendelsen af dette som bestemmende for politiske og kulturelle målforestillinger.

Som radikalisme har ny-radikalismen meget tilfælles med f.eks. den ottogelstedske kulturradikalisme. Han havde ny-kantianismens etiske socialisme som baggrund, og han så alliancen med kommunismen som nødvendig for at nå frem til det egentlige: realiseringen af den menneskelige idé. Ny-radikalismen havde ikke rigtig nogen alliancepartner. Ikke husmændene som brandesianismen og ikke arbejderklassen som kulturradikalismen. Allerede i *Digtene og demoner* havde Sørensen blåstemplet velfærdsstaten (selvom kritikken af formynderstaten lå parat). Og i *Mellem Fortid og Fremtid* optrykte han sin i øvrigt meget positive læsning af Fjord Jensens *Homo manipulatus*, hvor han dog tog afstand fra Fjords form for radikalisme. Den kunne ikke indgå kompromiser, men så selve problemet i idealernes realisation. Alligevel, på trods af denne politiske beredthed til kompromiser, kunne ny-radikalismen ikke finde sig en alliancepartner. Bogen slutter med en lang artikel om 'Utopi og frustration', skrevet til *Studenterbladet*. Den kan med lidt god vilje læses som en reflekteret støtte til ungdomsoprøret og dets utopiske længsel. Med lidt god vilje kan hele bogen med sin særlige komposition læses som en sådan støtte.

I en sådan støtte kunne - uformuleret - ligge et forsøg på at løses problemet om en alliancepartner. Ungdomsoprøret var selv del af en mellemlagsradikalisme, som adskilte sig fra de gamle radikalismen ved ikke kun at være knyttet til de kritiske intellektuelle. Mellemlagene kunne endnu i 70erne opleve sig selv som en socialgruppe præget af et kvalitativt forhold til arbejdet og derfor som kritisk overfor varesamfundets værdinivellering. Men videre var i hvert fald en del af ungdomsoprøret også et udtryk for viljen til at søge en alliance med arbejderklassen, som man opfattede som indehaver af et politisk potentiale med større potens end ens eget.

Det gik allerede langt udover den politik, som kunne rummes i Villy Sørensens radikalisme. Det springende punkt ligger, så vidt jeg kan læse det, i *interessebegrebet*. For Villy Sørensen er det lidt af en skandale, at der findes forskellige interesser og forskellige klasser. Det burde ikke være sådan. Vi burde kunne nå frem til at mennesker kun vurderes som mennesker, hvor det sociale og politiske kan skrælles af som uoprindeligt, og hvor vi kan nøjes med det psykiske: det egentlige og oprindelige.

Der er derfor en vis konsekvens i den kritik Villy Sørensen i 70erne rettede mod

studenteroprøret (og især universitetsmarxismen) i bogen *Den gyldne middelvej*, som kom til hans 50-årsdag i 1979. Men frem for alt i hans projekt med *Oprør fra midten*. I betoningen af middelvejen og midten havde han fundet begrebet for drømmen om den interesseløse politik, en politik for det egentlige, for kulturen, for realiseringen af det menneskelige væsen.

---

1. Ophavsmanden til udtrykket er David McLellans. Han udsendte i 1970 bogen *Marx before Marxism*, som omfattede perioden til og med parisermanuskripterne, altså 1844.

2. For en redegørelse for hele forløbet se min *Kommunismens kultur*, Kbh. 1993, 879-886.

3. Livets mening må vi selv finde, *Politiken* 19.1.69.

4. *Politiken* 13.1.69.

5. Således Henrik Stangerup i *Politiken* 10.1.69, Emil Frederiksen i *Berlingske Tidende* 11.1.69, Torben Brostrøm i *Information* 13.1.69, Ole Hyldtoft Petersen i *Aktuelt* 24.1.69 og Else Marie Bukdahl i *Højskolebladet* 22/1969/s. 357-362.

6. En dansk oversættelse findes i Karl Marx og Friedrich Engels: *Verdensmarkedet* (red. Kjeld Schmidt og Morten Thing), Århus 1977, s. 174ff.